

ALVYDAS JOKUBAITIS

MARIANO ZDZIECHOWSKIO
FILOSOFINĖ VAIZDUOTĖ

Kodėl reikia kalbėti apie Mariano Zdziechowskio filosofinę vaizduotę, o ne apie filosofines pažiūras, kaip tai dažniausiai daro filosofijos istorikai? Pirmiausia todėl, kad Zdziechowskis nebuvo filosofas griežtąja žodžio prasme. Jis balansavo ties literatūros, filosofijos ir politinės eseistikos riba. Antra, jo filosofinę mintį valdė net kelios filosofinės vaizduotės tradicijos, kurias galima apibūdinti kaip tam tikrus filosofinių vaizdinių rezervuarus.

Zdziechowskis buvo vaizduotės žmogus, kaip ir dera tikram romantiui. Tikras romantikas turi rašyti romanus. Tam jį įpareigoja žodis „romantizmas“, kilęs kaip nuoroda į romaną. Be vaizduotės neįmanoma parašyti romano. Zdziechowskis buvo rašytojas plačiausia šio žodžio prasme. Jis savo meto įvykius stengėsi įvilkti į iš kitų laikotarpių, epochų ir romanų atkeliavusių vaizdinių apdarą. Šiuo požiūriu jis daug kuo buvo panašus į don Kichotą. Tačiau neturėjo Miguelio de Servanteso don Kichotui būdingo komizmo.

Mano tikslas ir yra – parodyti pagrindinius Zdziechowskio filosofinių vaizdinių šaltinius. Blaise'as Pascalis yra sakęs, kad „žmonės vadovaujasi dėsniais, kuriuos visose srityse įvedė beprotiška žmonių vaizduotė“. Zdziechowskio vaizduotė nebuvo beprotiškesnė už bet kurią kitą žmogiškąją vaizduotę. Tačiau ji neabejotinai pakluso tam tikriems dėsningumams.

Šiandien mes linkę veidmainiauti kalbėdami apie Zdziechowskio kūrybą. Pripažįstame jo moralinį autoritetą, tačiau jaučiamės svetimi jo idėjoms ir stiliui. Tai, prie ko mus pripratino dabartinė filosofinė vaizduotė, ryškiai skiriasi nuo to, kas valdė Zdziechowskio filosofinius samprotavimus. Šio autoriaus kūrybos likimas primena XIX a. lenkų romantikų (tarp kurių daugumą sudarė lietuviai senąja LDK lietuviybės prasme) likimą.

Lenkų kultūrinė tradicija neįsivaizduojama be romantizmo. Tai vienas svarbiausių lenkų kultūrinės tapatybės elementų. Tačiau, nepaisant šito, lenkai mažai skaito filosofinius savo romantikų kūrinius. Juos ir romantikus skiria kažkokia neįveikiama hermeneutinė praraja. Panašiai skiriasi ir mūsų bei Zdziechowskio filosofinės vaizduotės formos: mes stovime pozityvizmo ir postmodernizmo, o Zdziechowskis – romantizmo ir neo-romantizmo pusėje.

1919 m. į atkurta Vilniaus universitetą atvyko trys vyresnės kartos lenkų filosofai – Wincentas Lutosławskis, Marianas Massoniusas ir Marianas Zdziechowskis. Lutosławskis ir Zdziechowskis buvo susiję su XIX a. lenkų romantizmo tradicija. Abu jie liko nesuprasti to meto Vilniaus ir Lenkijos visuomenės. Tarpukario Lenkijoje viešpatavo visiškai ne romantiškas požiūris į filosofiją. Tada filosofines madas diktavo Lvovo–Varšuvos filosofinės mokyklos pozityvistai.

Daugumai tarpukario Lenkijos filosofų Zdziechowskis ir Lutosławskis ir atrodė kaip don kichotai – pasaulis gyveno vienais, o jie kitais vaizdiniais. Lutosławskis bandė kovoti su pasikeitusiu pasauliu, stengėsi jam primesti romantiškos filosofinės vaizduotės formas, o Zdziechowskis tokios kovos atsisakė. Jį apėmė gilus pesimizmas. Jis tapo romantiku be romantiškų iliuzijų, jį užvaldė mistiniai vaizdiniai.

Galima suprasti Lutosławskio nusivylimą – jis jautėsi puoselėjęs lenkiškojo romantizmo tradiciją, tačiau tėvynainiai jo nesuprato. Lvovo–Varšuvos mokyklos filosofus jis vadino vokiškosios filosofinės tradicijos atstovais, o Vilnius tapo jo didelio asmeninio nusivylimo miestu. Tačiau, greta to, jis niekada neprarado tikėjimo lenkų romantizmu. Zdziechowskis elgėsi kitaip. Profesoriaudamas Stepono Batoro universitete, jis nutolo nuo filosofijos ir tapo literatūros profesoriumi bei politiniu eseistu.

Lutosławskis bandė įrodyti lenkų romantizmo filosofinės tradicijos gyvybingumą, o Zdziechowskis prarado tikėjimą ne tik romantizmu, bet ir filosofija. Tarpukario Lenkijoje įsitvirtino filosofinės mados, kurioms Vilniuje atstovavo profesorius Tadeusz Czeżowski ir jo auklėtiniai. Zdziechowskis jautėsi negalįs pasakyti ką nors reikšmingesnio lenkų analitiniais filosofams. Jis buvo įpratęs prie kitokios filosofinės vaizduotės pašnekovų.

Stepono Batoro universiteto auklėtinis, Teisės fakulteto studentas Czesław Miłosz po Antrojo pasaulinio karo sakė, kad jam labiausiai įsiminė profesoriaus Zdziechowskio katastrofizmas, jo nuolatinės kalbos

apie greitą pasaulio pabaigą¹. Zdziechowski jautėsi gyvenęs „baigties akivaizdoje“. Būtent taip vadinasi jo paskutinė knyga – „W obliczu końca“ (1937). Galima ginčytis dėl Zdziechowskio pasaulio pabaigos sampratos, tačiau abejonių nekelia faktas, kad jis tikrai stovėjo lenkų romantizmo filosofijos pabaigos akivaizdoje. Lenkų filosofinę vaizduotę užvaldė kiti vaizdiniai ir jų tvarkymo būdai.

Lenkų romantizmas prasidėjo Vilniuje, būtent čia jis ir baigėsi. Pagrįstai galima kalbėti apie vilnietišką lenkų romantizmo kelią nuo Adomo Mickevičiaus iki Mariano Zdziechowskio. Lutosląwskis romantizmą pavertė masinio vartojimo objektu, taip iš jo atimdamas poetinį polėkį. Zdziechowski liko ištikimas romantiškosios tradicijos poetiškumui, pasireiškiančiam grynai ir pusiau mistiniais samprotavimais.

Lvovo–Varšuvos mokyklos analitikai siekė, kad filosofija būtų mokslas, panašus į gamtos mokslus. Zdziechowskį filosofija domino kaip dvasios mokslas. Jis mielai būtų pasirašęs po Stepono Batoro universiteto adjunkto Henryko Elzenbergo tvirtinimu, kad vertinimų vengiantis mokslas veda į barbarybę. Zdziechowskio tekstai yra ne mokslinių tiesų įrodinėjimai, bet pasaulėžiūrinių ginčų dalyviai. Jis be kokio nors mokslinio nešališkumo ir neutralumo gynė savo moralinius, religinius ir politinius įsitikinimus.

Zdziechowski mokėjo skaityti kitų filosofų tekstus. Jo knygos – tai ilgi kitų autorių samprotavimų atpasakojimai, o ne koks nors analitinės tezės įrodinėjimas. Zdziechowskiui nepatiktų mūsų dabartiniai moksliniai, į objektyvumą ir nešališkumą orientuoti jo kūrybos tyrinėjimai. Jis pasiūlytų būti subjektyviems. Tai kertinis jo romantizmo (tiksliau – neoromantizmo) akmuo. Kai mes apie šį autorių kalbame pozityvistine kalba, tampame svetimi jo pagrindinei filosofinei nuostatai. Pozityvistinę retoriką galima taikyti Vilniaus universiteto profesoriams Massoniusui ir Czeżowskiui, bet ne Zdziechowskiui.

Jo filosofinę vaizduotę valdė lenkų ir Vakarų Europos romantikų idėjos, kitas svarbus šaltinis – katalikybė. Zdziechowski bandė sujungti romantizmą ir katalikybę. Tai ypač gerai rodo jo knyga „Pesymizm, romantyzm, a podstawy chrześcijaństwa“ (1915). Tarp lenkų romantizmo ir katalikiškosios tradicijos visada egzistavo įtampa. Tai sąlygojo abiejų

¹ Czesław Miłosz, „Religijność Zdziechowskiego“, *Znak*, 1981, Nr. 322–323, p. 513–527.

vaizduočių skirtumai. Romantikai jautėsi daug mažiau varžomos vaizduotės žmonėmis, negu katalikų mąstytojai. Zdziechowski šiuo požiūriu taip pat nėra išimtis. Jis tapo vienu pirmųjų lenkų neoromantikų, užmezgusių ryšius su Vakarų Europos katalikiškojo modernizmo atstovais. Jo veikalą „Pestis perniciosissima, rzecz o współczesnych kierunkach myśli katolickiej“ galima laikyti pirmąja lenkiška neoromantizmo ir katalikiškojo modernizmo sinteze. Tačiau Zdziechowski gana greitai atsisakė savo simpatijų katalikiškajam modernizmui. Tam jį paskatino asmeninis susitikimas su popiežiumi Pijumi X ir jo enciklika „Pascendi dominici gregis“ (1907).

VU bibliotekos Rankraščių skyriaus archyvas rodo, kad Zdziechowski palaikė asmeninius ryšius su žymiausiais to meto katalikų modernistais – Maurice'u Blondeliu, Alfredu Loisy, Lucienu Laberthonière'u, George'u Tyrellu, Antonio Fogazzaro. Dar įdomiau, kad XX a. pradžios rusų religiniai mąstytojai (Nikolajus Berdiajevas, Dmitrijus Merežkovskis, Sergejus Bulgakovas) – į jį žiūrėjo kaip į tarpininką tarp stačiatikių ir katalikų modernistų. Tai ypač gerai rodo Berdiajevo jam rašyti laišakai. Gyvendamas Paryžiuje, Berdiajevas įgyvendino savo seną sumanymą – jis bendrai diskutijai surinko stačiatikių religinius mąstytojus ir katalikų modernistus. Tačiau Zdziechowski šioje diskusijoje nedalyvavo.

Rusų literatūra ir filosofinė mintis yra kitas svarbus Zdziechowskio filosofinės vaizduotės šaltinis. Jis asmeniškai pažinojo daugumą vadinaamojo „rusų dvasinio renesanso“ filosofų. Galima nurodyti tris pagrindinius Zdziechowskio susidomėjimo Rusija šaltinius: 1) jis mėgo lyginti lenkų romantikų ir rusų slavofilų kūrybą, tai vadindamas „slavų tautų psichologijos“ tyrinėjimais; 2) jis domėjosi naujausia rusų filosofų kūryba ir niekas kitas iš lenkų filosofų taip gerai jos neišmanė; 3) asmeniniai ryšiai su žymiausiais rusų filosofais jį paskatino susidomėti Sovietų Sąjunga. Zdziechowski darė tą patį, ką ir jo draugai – Berdiajevas, Merežkovskis ir Bulgakovas – jis bandė suprasti Rusiją ištikusią politinę katastrofą. Savo samprotavimų stiliumi Zdziechowski daug kuo panašus į rusų religinius mąstytojus.

Didelė jo Vilniaus laikotarpio kūrybos dalis yra skirta sovietinei problematikai. Vilniuje Zdziechowski tapo sovietologu. Jo tuometinius interesus geriausiai nusako knygos „Od Petersburga do Leningrada“ pavadinimas. Bėgdamas iš Sovietų Rusijos, Zdziechowskio draugas Merežkovskis iš pradžių atvyko į Vilnių. Zdziechowskiui ir Merežkovskiui Rusijos įvykiai pirmiausia turėjo ne politinę, o religinę prasmę. Zdziechowski buvo keistos – mistiškai nuspalvintos – sovietologijos autorius.

Lenkų filosofijos istorikas Janas Skoczyński Zdziechowskio Vilniaus laikotarpio darbus priskiria „politinei moralistikai“². Tai gana vykęs apibūdinimas. Zdziechowskis iš tikrųjų nemokėjo atskirti moralės ir politikos, kaip tai daro dabartiniai politikos mokslo atstovai. Šia prasme jis laikėsi klasikinio požiūrio į moralės ir politikos santykį.

Nuo 1930 m. Vilniuje veikė Rytų Europos mokslinio tyrimo institutas, dažnai vadinamas pirmuoju pasaulyje sovietologinių tyrimų centru. Tai didelė garbė Vilniaus miestui. Zdziechowskis buvo vienas šio centro steigėjų ir veikėjų. Tačiau jis nebuvo politologas įprasta šio žodžio prasme. Jo samprotavimai apie Sovietų Rusiją yra persunkti apmąstymų apie blogio prigimtį, pasaulio pabaigą ir jo eschatologinį atsinaujinimą. Sovietų Sąjungos politinė raida sustiprino Zdziechowskio filosofinį pesimizmą, susiformavusį dar jaunystėje, po pirmųjų Arthuro Schopenhauerio darbų skaitymo.

Zdziechowskio filosofinis pesimizmas – didelis iššūkis XIX a. lenkų romantizmo tradicijai, kuri pačia savo prigimtimi buvo optimistinė. Stepono Batoro universiteto profesorius Wincentas Lutosławskis išlaikė optimistinę lenkiškojo romantizmo dvasią, tačiau sunaikino jo poetinį polėkį. Iš Zdziechowskio filosofinio romantizmo tarpukario metais teliko tikėjimas religiniu pasaulio atsinaujinimu. Jo 1919–1938 m. politinio gyvenimo vertinimai kupini gilaus religinio pesimizmo. Toks gilus pesimizmas nebūdingas net to meto rusų religiniams filosofams.

Nėra abejonės, kad romantizmas yra tam tikra filosofinio avantiūrizmo forma. Šios mąstymo tradicijos prireikia tada, kai būtinas polėkis, kai reikia ką nors sukurti iš dvasios. Tikras romantikas privalo žiūrėti ne į tai, kas yra, bet į tai, kas privalo būti. Zdziechowskis buvo tikras romantikas. Tačiau jo poetinis jaunystės dienų romantizmas pamažu ištirpo religinių vaizdinių sukuriuose. Sovietų politinio romantizmo pasekmės jį paskatino atsargiai žiūrėti į bet kokį romantizmą.

Sulydžius į vieną tris pagrindinius Zdziechowskio filosofinės vaizduotės šaltinius – romantizmą, katalikybę ir rusų kultūrą – išėjo keistas religinio optimizmo ir istoriosofinio pesimizmo mišinys. Zdziechowskis atsisakė romantiškojo tikėjimo pasaulio ir istorijos pažanga. Jo vietą užėmė mistinis pasaulio atsinaujinimo ilgesys. Zdziechowskiui atrodė, kad tar-

² Jan Skoczyński, *Pesymizm filozoficzny Mariana Zdziechowskiego*, Wrocław: Ossolineum, 1983, p. 81.

pukario politinis gyvenimas yra pats tikriausias istorijos pabaigos ženklas. Kaip „W obliczu końca“ autorius jis stovi šalia Georgo Hegelio, Osvaldo Spenglerio ar Franciso Fukuyamos, pranašavusių istorijos, kultūros ar politikos pabaigą. Visi šie autoriai klydo: istorija nesibaigė, tik prasidėjo jos naujas etapas.

Hannah Arendt po Antrojo pasaulinio karo bandė įtikinti, kad mūsų dabartinis filosofinis mąstymas yra įstrigęs tarp praeities ir ateities. Tai ypač tinka mūsų požiūriui į Zdziechowskį nusakyti. Mūsų neįtikina jo filosofinis pesimizmas, tačiau mes kol kas nesurandame jokio tvirtesnio pagrindo optimizmui. Mūsų filosofinė vaizduotė ir toliau lieka įstrigusi tarp Lvovo–Varšuvos filosofinės mokyklos pozityvizmo, Krokuvos filosofų susižavėjimo istorija ir Vilniaus romantizmo, šiandien įgavusio postmodernizmo pavidalą. Tai mums trukdo suprasti Mariano Zdziechowskio kūrybą. Mes ir toliau liekame priklausomi nuo jam svetimų filosofinių vaizdinių.

THE PHILOSOPHICAL IMAGINATION OF MARIAN ZDZIECHOWSKI

Alvydas Jokubaitis

Summary

The aim of the article is to reveal the main sources of Zdziechowski's philosophical visual images. Zdziechowski was not a philosopher in the strict sense of the word. He can be described as a philosophically inclined investigator of literature and political thoughts. Zdziechowski's philosophical imagination was ruled by three main visual sources – Polish romanticism, Catholic philosophical idea, and Russian philosophical tradition. Melding these three visual sources into one resulted in a mixture of religious optimism and historical pessimism not characteristic to the tradition of Polish romanticism.